

A versszerűségről

A versszerűség kritériumai a XX. századi magyar költészetben ugyanazok, amelyek a XIX. század költészetének a kritériumai is voltak; a XX. században a versről vallott felfogások semmi lényeges vonásukban nem különböznek. Azaz: ma is azt tartja versnek a magyar költészet és az irodalmi köztudat, amit a XIX. században. S itt akár be is fejezhetném, hiszen *A magyar nyelv értelmező szótára* címszavára hivatkozva lehet-e mást mondani, mint amit ott találunk meghatározásként? A „vers a nyelvi előadásnak kötött, ritmikus, ütemekből (verslábakból) álló formája; sorai rendszerint szabályos lejtésűek, gyakran rímek és általában versszakokat alkotnak”. A kézikönyvek ugyancsak azt mondják, amit idézett definíciónk az értelmező szótárban — Benedek Marcelltól (a vers „ritmikus kifejezés” — *Irodalomesztétika*. 1936. 31.) az *Estétikai kislexikonig* (1969), amely szerint a „vers: kötött akusztikai formában írt szöveg” (387.). Horváth János a verset „a ritmikus beszéd egyik fajtájának” tartja (*Rendszeres magyar versstan*. 1969. 15.), Hegedűs Géza „a nyelvben levő hangtani elemeknek észlelhető törvényszerűség szerint való visszatérését” emlegeti vers-definíciójában (*A költői mesterség*. 1959. 15.), Gáldi László is a ritmust tartja verssé tevő tényezőnek, legyen szó énekversről vagy szavalt versről, s Berzsenyi Dánielt idézi: „A vers nem egyéb, mint az ének vagy tánc természetéből következő beszédforma.” (*Ismerjük meg a versformákat*. 1961. 9.) A legkategorikusabban Szabédi László fogalmazott: „Hogy a vers ritmikus beszéd — az kétségbevonhatatlan ténymegállapítás, nem pedig elméleti tétel. A verselmélet sarkkérdése nem ez.” (*Kép és forma*. 1969. 111.), s hivatkozik mind Arany Jánosra („Ritmus az, mi a versidom lényegét teszi...”), mind Négyesy Lászlóra („A vers rhyvoltát eléggé megmondjuk azzal, hogy ritmikus beszéd...”). Szerdahelyi István költészetesztétikájában frappánsan ezt mondja: „a vers: hangtani ritmus” (*Költészetesztétika*. 1972. 20.) s felvonultatja a magyar verstani irodalom nézeteit e kérdésről, és a nagyvilágét is.

Minket nem az árnyalati különbségek szembesítése érdekel most, s nem is akarjuk a vers új, a mi nézeteink szerint egyedül üdvözítő meghatározását adni. Azért emlékeztetünk rájuk, hogy a versszerűség kérdését felvethessük — most még nem hozva kapcsolatba sem a költészet problematikájával, sem pedig a „jó” vagy „rossz” vers kérdésével. Értelmezésem szerint ugyanis, amikor a versszerűség kérdését, mi több: kritériumait veszem vizsgálat alá, tulajdonképpen a versen inneni és túli szövegterületekre kell lépnem, amelyeken a versről vallott elméleti és gyakorlati közfelfogás érvényét veszíti, illetve ahol problematikussá vált. Eleve feltételezzük tehát, hogy vannak a XX. századi magyar költészetnek olyan szövegei, amelyek versszerűek ugyan, de nem „versek”, illetve versek ugyan, de nem látszanak verseknek, vers-voltuk valamilyen oknál fogva kétségeket támaszt. Nem is kell messzire mennünk azért, hogy ilyen találjunk: Szerdahelyi István idézett költészetesztétikájában arra tett kísérletet, hogy bizonyítsa, a „szabadvers lényegét tekintve nem sorolható a vers fogalma alá”. (20.)

S Czöbel Minka mintha Szerdahelyi Istvánt igazolná, amikor a XIX. századi versfelfogásokat megkerülni akarásában bizonyos (főképpen bölseleti) mondani-valói megfogalmazását „ritmikus prózának” minősítette. Alighanem Czöbel Minkának ezekkel a műveivel adott jelt a XX. századi magyar költészetben a versszerűség problémája, ami — történetileg nézve — a magyar szabad vers kérdésévé nőtt, s még századunk nyolcadik évtizedében is vita tárgya. Szerencsés helyzetben vagyok, Czöbel Minkának éppen e műveivel kapcsolatban egészen friss dolgozatból idézhetek, amely az ő „ritmikus próza”-szövegeit is érinti. „Szamba véve Czöbel »rhythmicus próza«-szövegeit, láthatjuk, hogy a legnagyobb tudatossággal fordult e beszédforma felé — írja Danyi Magdolna —: tartalom és forma egységét keresve talált rá, s bölcselkedő hajlamának engedhetett benne szabad teret. Közvetítőként bizonyára a költői meditációba átvadódó német filozófiai szövegek szerepeltek, s hihetőleg a francia irodalom »költői-prózái« is.” (*Czöbel Minka*. 1980. 51.) A dolgozat írója megállapítja, hogy a költőnő a ritmikus prózában „par excellence intellektuális beszédformát látott”. Ebből kiindulva állítja, hogy Czöbel Minka szövegei alkotói szándékukban térnek el a szabad vers Füst Milán- és kassáki „elgondolásától”. Igaz, hogy a dolgozat szerzőjét az foglalkoztatja többek között, hogy a szabad vers szabad-e, de leírása szempontunkból lényeges mozzanatokat tartal-

maz: „Czóbel megvallotta a gondolati tárgyra, a konkrét Esmére összpontosít, a költői szubjektivitás, az érzéketlenség ennek a szolgálatában áll. A kifejtés eszköze. Ez a konkrét eszmére összpontosítás és a szubjektivitás, valamint a képi érzéketlenség alárendeltsége a logikai kauzalitásnak az, ami a legélesebben ellentmond a szabad vers alakulástörvényeinek. A szabad vers belső logikája felől Czóbel szabadvers-kísérletei nem szabadok.“ Majd hozzáteszi: „A *Sugarakhoz* dikciójának merész ívelésében, átszellemültségének nemes pátozásában, versmondatainak a partalanság illúzióját keltő hőmpölygő áradásában a magyar nyelv eddig aligha hallott ritmusa, zenéje lüktet. A versbeszéd nyelvi megszervezettsége tekintetében szabadok Czóbel Minka ritmikus prózái, és »szabadosságuk«, valamint az ebből adódó újszerűen ható költőiségük elemzésre vár...“ (51.) Czóbel Minka „ritmikus prózájának“ a „versnyelv felszabeditása terén elért eredményei“ — érzékelhetjük — a versszerűség XX. századi értelmezéséhez kétségtelenül támpontot kínálnak, de azt is jelzik, hogy a magyar versről alkotott felfogást hajszálpedések futják be, s a versideál is megkérdőjelezett, függetlenül attól, hogy Czóbel Minka kortársai, majd utódai ezt tudomásul vették-e vagy sem.

Az „új dal“ születését kísérő görcsöket jelzik a problematikussá váló versszerűség tünetei már a századfordulón, amikor Czóbel Minka „ritmikus prózájában“ azt érzékeljük, hogy a versszerűség kérdése azért időszerűsödött, mert új mondani-valók akartak alakot kapni, méghozzá *költői* közegben. Azt is leszögezhetjük, hogy a versszerűség kérdése akkor vetődik fel, amikor a költő elégedetlen a rendelkezésre álló verstárral, ami természetszerűen magával hozza a versről alkotott felfogás változását is. S kirajzolódik a két ösvény, amelyen a magyar költészet járt — a magyar vers fogalmának ártértékelésében is.

Ez a verstár pedig a szó legszorosabb értelmében korhoz kötött, s egy-egy időszaknak a versről alkotott nézetéről vall, legyen szó ritmus- és harmóniavilágról vagy formakísérletről. S amikor ezt mondom, azért teszem, mert a versszerűség problémakörébe akarom vonni az általam nem szívesen „nagy Nyugat-nemzedéknek“ nevezett költők „újításait“ is. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy Adyék „új versének“ vers voltát legádázabb ellenségeik sem vonták kétségbe, az ő költeményeik versszerűségét lényegében nem kérdőjelezte meg senki. A versszerűség problémája azonban ebben a költészetben is adott, ha azokra a formákra gondolunk, amelyeket a XX. század első két évtizedének a magyar költészet mintegy felújított — kihívásként a múlt század második felének formatárával szemben, a „régit“ változtatva „új dallá“. A szonett e kori „divatja“ az egyik példája lehet a versszerűség felfogásában lejátszódó változásnak, de hivatkozhatnánk Ady Endre *Sappho szerelmes éneke* című versére éppen úgy, mint Kuruc-verseire, a Babits Mihály költészetében is felcsillanó forma-pávatollakra, a Tóth Árpád „nibelungizált alexandrin“-jára, nem utolsósorban pedig Füst Milán *Változtatnod nem lehet* című kötetének (1912) ódáira, epodaszaira, kardalaira és elégéjaira, nem beszélve az *Aggok a lakodalmon* című sorstragédiájáról, amely igencsak rokona Babits *Laodameiájá-*nak (1911). Nevezük, ha tesszük, szelíd kihívásnak az ilyen verseket, s ha nem is voltak versellenes nyilak (mert ismert, de nem használt formákról volt szó), de a versszerűség kérdését mindenképpen napirenden tartották. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a költők szempontjából művészeti kérdéssről volt szó, s a költői bravúrt is célozta, a közizlés szempontjából azonban a versszerűség kérdéseként is felvetődhetett: a már általánossá vált népies-nemzeti költészeti ideálnak mondott ellent (amely különben a népizésben vert szinte kitéphetetlennek tűnő gyökeret: a mai „naiv“ költőnek s a „népnek“ a verskritériumát ez elégíti ki még mindig!), mint ahogy majd Erdélyi József az újnepies verset szegezi szembe, a versszerűség kérdését újra napirendre tűzve, a *Nyugattal* s általában a XX. század első két évtizedének verseredményeivel, tagadni akaró szándékkal. Hadd emlékeztessenek itt, hogy a régebbi korokban népszerű, majd a XIX. század második felében háttérbe szoruló, a nyugatos költészetben újra feltámadó formavilágnak a versszerűség szempontjából csak ott és akkor volt újításámba vehető karaktere és funkciója, de ilyen funkciója nincs már például sem Radnóti Miklós harmincas-nyolcvanas években írott eklogáinak, sem Szabó Lőrinc szonettjeinek a *Tücsökzené-*ben vagy Weöres Sándor bravúrjainak egészen a *Psyché*-versekig, főképpen pedig nincs az elmúlt két-három évtized magyar lírájában az ilyen jelenségeknek, noha az ez időszakot annyira jellemző költői formaéhség szinte áttekinthetetlenül szaporította a formaváltozatokat és formakísérleteket, olyannyira, hogy most az egész magyar költészet formái múltja mintegy feltámadni és összegeződni látszik.

A versszerűség kérdésének igazi krízisét azonban a „másik“ ösvényen járó Kassák Lajos élte ki. Czóbel Minka „ritmikus prózája“ nem keltett figyelmet, *A Tettben* közölt szabad versek már egy Babits Mihályt provokáltak, s a szabad versről akkor megkezdődött vita a jelek szerint máig sem ért véget. Babitsnak a

Ma, holnap és irodalom (Ars poetica forradalmár költők használatára) című 1916-os vita-tanulmánya a versszerűség kérdését is érinti. Szögezzük le nyomban, Babits Mihály nem vonta kétségbe Kassákék prózaversének, illetve szabad versének versszerűségét, noha terminushasználata még ingadozó. Ő azzal támad, hogy az újak s mi több: a forradalmian újak tartott szabad verset — az ő nemzedékére jellemző módon — réginek nyilvánítja:

„Semmi sem új a nap alatt, vagy inkább: minden csak egy kicsit új. Forradalmár költőink egyike maga említette egyszer Vajda Péter nevét, akinek ritmikus prózája nem mindig ellentétes a mi ifjaink prózaversével, s világot betekintő kozmikussága valóban szembeötlő. Vajda Péternek az ifjú Jókai, Petőfi (ki *Az apostol-át*, *Az őriült-jét* és a *Felhők-et* szintén szabad versekben írta) és főleg Vajda János egyenes tanítványai gyanánt tekinthetők, Vajda Jánostól Adyn keresztül ismét egyenes vonal vezet a mai ifjúsáig.“ (*Esszék, tanulmányok* I. 1978. 440.)

Meg kell hagyni, Babits mesterien vív, s nem rejti véka alá azt sem, hogy nem sokra becsüli a szabad verset — „egyelvűnek” tartja, amely szerinte formai feladatot nem ró a költőre, mert megkerülheti a „komponálásnak mindig heroikus erőművét” is. „S a legújabb irányok írói ösztönyszerűleg kerülnek is az olyan műfajokat, melyekben erre volna szükség. Líra — éspedig komponálatlan, egy végbe nyúló líra a műfajuk, nyúló és tagolatlan, mint maga a Szabad Vers.“ (444.) Mentése csak Kassák számára van, aki „nem elvszerűen választotta” a szabad verset, hanem mondanivalójának engedelmessé, „egy erős demokratizmus és industrializmus hangulatában”. Tanulságos Kassák válasza is, „A rettenetes nagy hamu alól” Babits Mihályhoz cím alatt. Ennek két tétele érdekes szempontunkból. „A laikus által úgynevezett szabad versforma szerintünk a legkomplikáltabb forma — a lényeg formája. A szabad vers formáját éppen a belső struktúra adja, az addó téma, életdarab tudatos centrumba lökése alakítja a vers szemmel látható külsőségeit!” — írja (*Csavargók, alkotók*. 1975. 17.). Még érdekesebb, hogy Kassák, mondván, hogy ha a verset „a sorok mértéke, az ütem egyöntetűsége, a melodika finomsága, a rímek pontos glédába állítása és más ilyen verklábe-foghatóságok” jellemzik, akkor nevezi ő a maga szabad versét *költeménynek*, lemondva a versminősítésről.

Az „új” vers az 1910-es évek végén, főképpen pedig az 1920-as években a szabad vers és a prózavers lett, harmadikként pedig hozzájuk kapcsolhatjuk még a képvetsét — látható formáiként annak az értelmi és érzelmi destrukciónak, amit a magyar avantgarde minden szakaszában vallott és hirdetett. Versszerűségük kérdése természetesen adott és (ha hamu alatt is) parázsló volt. A kopjatörések azonban főképpen az „új” vers „újdomsága” vagy „régisége” körül zajlottak le, ezt vitatta már Babits Mihály is, de amikor Kassák Lajos 1927-ben az új versről értekezik, azoknak ad leckét, akik az ő „új versének” versszerűségét vonták kétségbe verstani megmondolások alapján. „Az új vers alapeleme a megkötetlen érzés, kifejező eleme a ritmus és a szó” — adja meghatározását. Am hozzáteszi: „A róza nem azért róza, mert illata van, s a vers nem azért vers, mert ritmusa van. De mégis. A rózsának illata is, a versnek ritmusa is van.“ (*Csavargók, alkotók*. 1975. 408—409.) Jól látható tehát, hogy Kassák a hagyományos versfelfogás kerítései között akar maradni versével, a versszerűséget alapvetően biztosító ritmuskritériumot ő is elismeri. Voltak természetesen olyanok is, akik ezt nem tartották elégségesnek. Tudunk egy olyan, 1928-ban lezajlott levélváltásról, amely ehhez a kérdéshez szolgáltat adalékot. Kosztolányi Dezső Pintér Jenőnek magyarázta „hatásos érveléssel a szabad verset”, s a Kosztolányi-hagyatékban fennmaradt Pintérlevél erre a válasz:

„Kedves Dezsóm!

Leveledben olyan hatásos érveléssel írtál a szabad verselésről (amelyről, hogy van: az én stilsztikám és poétikám tájékoztatta először a magyar középiskolák diákságát, a jövőndő íróit és tudósait), hogy ennél meggyőzőbb védelmet nem is lehet felsorakoztatni az új verselés mellé. Azonban annak ellenére is, hogy nem vagyok makacs ember, sőt a könnyen meggyőzhető egyike, ezúttal ellentmondok álláspontodnak, mert a szabad versről csak annyit vagyok hajlandó elismerni, hogy az ritmikus próza, de nem vers.“

Majd vág is egyet Kosztolányin: „Te különben is már olyan író vagy, hogy értékelésednek nem árt a szabad verselés s ez a legnagyobb elismerés, amit adhat egy irodalomtörténetíró egy költőnek.“ (*Levelek Kosztolányihoz*. Közreadja Dér Zoltán. 7. Nap, 1980. 16.) Dér Zoltán, e levél közzétevője szerint Kosztolányinak *Meztelenül* című kötete volt az előidézője ennek a nézet-konfrontációnak.

Nem nagy, látványos vagy drámai összeütközések szintere volt tehát a XX. századi magyar költészet a versszerűség kérdésében. A költők, ha szabad verset vagy prózaverset írtak, versként írták meg, s a kritika és a közönség nagyjából

versként is olvasta őket. A lényegesebb összeapásokat más, főképpen eszmei kérdések robbantották ki, akkor is, amikor a versszerűség időszerűsége aktívabb volt, mint manapság. Ezért történhetett meg, hogy amikor Déry Tibor 1970-ben *A felhőállatok* című verseskötvényében közreadta az *Ébredjétek fel!* című, 1929-es prózai művét, a kritika, a nagyközönség megrázkódtatások nélkül vette ezt tudomásul. Mintha beigazolódott volna Gáldi László tétele a próza és a szabad vers dilemmájával kapcsolatban, hogy „végeredményben egyedül az író szándéka az irányadó: először és utoljára is mindig azt kell kérdeznünk, prózát vagy verset akart-e írni a szerző”. (187.)

Riádtan nézhetünk hát a versszerűség kérdésével szembe: egyfelől ott a vers-tan a maga tudományos kritériumaival, amelyeknek segítségével tudni véli, hogy mi a vers, elizigantani próbál a versszerűség kapcsán jelentkező feltételezések között is, másfelől ott van immár száz esztendő költői gyakorlata, amely már-már semmiféle kritériumot nem ismer el, s „parttalanítja” a versfogalmat. E szélsőségeket mutató jelenség okait azonban sejteni véljük, s nagy merészen hadd állítsuk, hogy kérdésünk gyökerét az irodalmi világfolyamatokban kell keresnünk. Azt szeretnénk emlékezetbe idézni, mert közhelyről van szó, hogy a XX. század irodalmát, a magyart is, a vers és a lírai költészet szoros kapcsolatának fellazulása s egymástól való elszakadása jellemzi. Ezzel a „költészet” határai kitértek, s a vers csak egyik, de nem egyetlen megjelenési „helye” lett. Erőthetőek tehát azok a költői kutatások, amelyek megtalálását célozták a versen kívüli „világban” is. A költőt immár nem a vers, hanem a költészet kérdése érdekli és foglalkoztatja, s mindent elfogad, ami a költészet megjelenését biztosítani látszik, s kész akár egy magánszándékú magánlevelet is költői dokumentumként értékelni. Fontos lenne az olyan magyar teóriákat tehát nyomon követni, amelyekben ez a gondolat mozdul. Mi csak most Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh Andor, Kassák Lajos az „új versről” vallott 1920-as évekbeli nézeteire hivatkozunk, és Sinkó Ervin költészet-felfogását említjük.

A köztudatban, az irodalomban is, mákaesul tartja magát a vers és a líra szoros egységének a képzete, elannyira, hogy a kettőt nemcsak kiegyenlíti, hanem felcserélhetővé is teszi egymással. A félreértések ebből adódnak. Tapasztalhattuk már (az Ady-versek körüli viták fényes bizonyosságok e téren éppen úgy, mint a magyar szürrealista vers körüli dilemmák), hogy amikor a versszerűség kérdése merül fel, tulajdonképpen nem verstani, hanem ideológiai aggályok kapnak hangot, a verssel kapcsolatos kifogások mögé az eszmei, a költői tartalom ellen irányuló bírálat rejtőzik. S nem tudatosan mindig!

Kérdésünk azonban még mindig nyílt kérdés. Már csak azért is, mert mi most a vers felől közelítettük meg a problémát, holott meggyőződésünk, hogy cél-szerűbb lett volna a *poézist* választani kiindulási pontnak. Ha ezt tesszük, a vers-szerűség kérdése abban a formájában, ahogyan mi értettük és értelmeztük, fel sem merülhetett volna. A kritériumok felsorolásával ugyanakkor mindenképpen adósak maradtunk. Nem akartunk és nem mertünk a „vers—nem vers”, sem a „még nem vers—már nem vers” kérdésének a mélyvizeire evezni. De annak vizsgálatára sem vállalkoztunk (objektív és szubjektív okok miatt), hogy a magyar olvasóközönség és kritika mit tudott az elmúlt száz esztendőben versként elfogadni s mit nem.

Végezetül azt a sommás megállapítást tenném, hogy a szemlélt korszakban a költők a verssel szembeni lehetséges kritériumok mindegyikét tagadták már, együtt az *egészet* azonban nem. „Aknamunkájuk” a részletekre irányult. Ezzel magyarázható, hogy valódi kenyértörésre a versszerűség kérdésében nem került sor: a küzdelmek más jellegű csatatereteken zajlottak le.

Debreczeni László grafikája